

Şəfəq İslamova
Azərbaycan Dillər Universiteti

YENİYETMƏLƏRİN ÜNSİYYƏT ÜSLUBUNDAKI GENDER FƏRQLƏRİ

Açar sözlər: *ünsiyyət üslubu, gender, kommunikasiya, verbal və qeyri-verbal siqnallar*

Keywords: *institute of communication, gender communication, verbal and non-verbal signals*

Ключевые слова: *стиль общения, гендер, коммуникация, вербальные и невербальные сигналы*

Yeniyyət mələrin formalaşması və inkişafının psixoloji aspektləri kifayət qədər öyrənilsə də, bu yaş dövründə ünsiyyətdə, bir-birini qavrama və anlamada baş verən çətinliklər, onları doğuran səbəblər, kommunikativ sahədə mövcud olan gender fərqləri nəzəri və praktik psixologiyanın öyrənməli olduğu problemlərdəndir.

Yeniyyət mə yaş dövründə şəxsiyyətin inkişafının vacib tərəfi kimi çıxış edən intim-şəxsi ünsiyyət bu yaş dövründə aparıcı fəaliyyət növü olmaqla yanaşı həm də yeniyyət mənin hələ formalaşmaqda olan mən-obrazının inkişafına, özünüdərk etməsinə, özünüqiymətləndirməsinə əsaslı təsir göstərə bilir. Hələ kiçik yeniyyət mə dövründə bir çox ziddiyyətlərlə xarakterizə olunan ünsiyyət prosesi bir tərəfdən kollektivçilik kimi, digər tərəfdən neqativizm və ya özünü kollektivə qarşı qoymaq və yaxud "hamı kimi olmaq", ya da mütləq seçilmək arzusu kimi təzahür edir.

Yaşlı kimi görünmək meyili yeniyyət mənin ətrafdakılarınla münasibətlərinin qavranılmasına əsaslı təsir göstərərək onun qavrayışını daha da gərginləşdirir. Belə qavrayışın fonunda yeniyyət mə özünü sinif yoldaşlarının, ətrafdakıların yumor obyektinə kimi hiss edərək qapalılığa, ətrafdakılardan təcrid olunmağa çalışır. İctimai fəallığa, yoldaşları ilə ünsiyyətə güclü tələbatı olan yeniyyət mə özünü təhlilə həddindən artıq meyilli olduğundan onun bəzi ictimai situasiyalara uyğunlaşması çətinləşir.

Qadın və kişi ünsiyyət üslublarında, temperament və şəxsiyyətin xassələrinə də gender fərqlərinin olması barədə fikirlər psixoloji ədəbiyyatda çoxdan öz təsdiqini tapmışdır. Qadınların daha ünsiyyətli, ekstravert, fəal, qayğıkeş, kişilərin isə daha müstəqil, inadkar, avtoritar olması barədə bir çox tədqiqatçılar fikir söyləmişlər. A.İ.Volkova öz tədqiqatlarında göstərir ki, "qızlar dillə bağlı bütün məsələlərdə, məsələn, onlar daha tez danışmağa başlayırlar, daha çox söz ehtiyatına malikdirlər, daha mürəkkəb və müxtəlif cümlələr qura bilirlər, oğlanlar isə daha internaldırlar, onların özünüqiymətləndirmələri daha sabitdir və qızlarınkıdan üstündür" [1, s. 224].

Oğlanlara məxsus ünsiyyət üslubu uşaq yaşlarından daha fəal, əşyavi, rəqabət ruhlu olur və münasibətlərlə müşayiət olunur, qızlar isə ünsiyyət zamanı öz hiss və emosiyalarını daha azad və tam şəkildə ifadə edirlər.

A.A.Rean öz tədqiqatlarında qeyd edir ki, "ilk baxışdan oğlanlar bütün yaş dövrlərində qızlarla müqayisədə ünsiyyətli görünürlər. Erkən uşaq yaşlarından onlar qızlara nisbətən başqa uşaqlarla daha tez ünsiyyət qurur və həmyaşıdlar qrupuna mənsub olmaq həvəsi onlarda daha üstündür" [2, s. 270].

Əksər tədqiqatçılar oğlanların daha böyük qruplarla oynadığını, qızların isə 2 və ya 3 nəfərlik qruplarda, yəni intensiv ünsiyyətə meyilli olduğunu göstərir. Buna görə də qızların ünsiyyəti passiv, seçici və daha çox dostluğa əsaslanan təsiri bağışlayır. Oğlanlar isə əvvəl bir-biri ilə əlaqə qurur, sonradan isə oyun situasiyasında onlar arasında müsbət yönəlişlik, mənəvi yaxınlıq yaranır.

D.Eder və M.Hallinenin 9-12 yaşlılar arasında apardıqları uzunmüddətli sosiometrik tədqiqatlar göstərdi ki, qızların 2 nəfərlik qrupları (diadları) oğlanlarınkına nisbətən ətrafdakılar üçün daha qapalı olur, lakin onlar ailəyə, valideynlərə yaxınlığı ilə seçilir. Oğlan qrupları isə tədqiqatçıların fikrincə, böyüklərdən asılı olmayıb, ciddi və davamlı ierarxik quruluşa malik olurlar, hərdən isə asosial istiqamətə malik olurlar [3].

Qızlar və oğlanların müxtəlif cəmiyyətlərdə fərqli sosiallaşma mühitlərində formalaşması onlar arasında psixoloji cinsi fərqlər yaradır. Cinslər arasında psixoloji fərqləri öyrənən tədqiqatçıların əksəriyyəti hesab edirlər ki, əgər orqanizmin inkişafının genetik proqramını nəzərə almasaq, bu fərqlərin əksəriyyəti sosial təbiətə malikdir. T.V.Bendas, Ş.Bern, V.N.Kunitsina və b. əsərlərində gender fərqləri əsasən üç istiqamətdə araşdırılmışdır: koqnitiv, psixoloji, fərdi səviyyədə. Kommunikativ sahədə isə fərqlər əsasən spontan nitq davranışı, verbal və qeyri-verbal siqnalların qavranılması, nitq qabiliyyətləri və ünsiyyət üslubu ilə bağlıdır. Əgər kinofilmə baxış zamanı yeniyyət mə oğlan və qızların nitq davranışını müşahidə etsək aydın olur ki, qızlar daha çox ünsiyyətə meyilli olduqlarından onlar filmə baxış zamanı daha çox verbal elementlərdən istifadə edir, filmi şərh edir, öz emosiyalarını ətrafdakılarınla bölüşürlər.

Kommunikasiya situasiyasını yeniyyət mə qızlar və oğlanlar eyni sür qavramırlar. Diskussiya zamanı oğlanları daha çox fiziki sağlamlıq, pulla bağlı mövzular maraqlandırır, onlar problemin praktik həlli yoluna daha çox istiqamətlənirlər. Onlarla müqayisədə qızlar ünsiyyət zamanı daha çox başqasının halına yanmağa meyillidirlər, onları ən çox maraqlandıran mövzular kimi isə şəxsi xoşagəlimlik, gün rejimi, evdə və ailədəki qarşılıqlı münasibətlər çıxış edir. Verbal və qeyri-verbal siqnalların qavranılmasında da yeniyyət mə oğlanlar və qızlar arasında cinsi fərqlər müşahidə olunur. Mimikanın, üz ifadələrinin təhlilində qızlar daha dəqiqdirsə, bədən hərəkətlərinin şərhində və səs tonunun qiymətləndirilməsində yeniyyət mə oğlanlar daha üstündürlər.

İnkişaf edən yaşlılıq hissi, özünü yaşlı kimi hiss etmək meyili yeniyyət mələri həm ətrafdakılarınla, həm də əks cinslə yeni tip qarşılıqlı münasibətlərin qurulmasına sövq edir. Yeniyyət mə yaşının əsas psixoloji mahiyyətini təşkil edən cinsi yetişmə zamanı oğlanlar və qızlar arasında qarşılıqlı münasibətlər dəyişilir. Ətrafdakıların fikrini, rəyini əsas hesab edən yeniyyət mə öz saç düzümünün, bədən konfiqurasiyasının, özünü aparmaq üslubunun nə dərəcədə "mən qadınam" və ya "mən kişiyəm" obrazlarına uyğun gələn cinsi eyniləşdirmə haqqında mühakimələr yürüdür. Qeyd etmək lazımdır ki, bu zaman istər özünüqiymətləndirmə, istərsə də

ətrafdakıların qiymətləndirməsi zamanı şəxsi sima, xoşagəlimlik əsas meyarlardan biri kimi çıxış edir. Böyük yeniyetmə yaşında isə yeniyetmə oğlan və qızlar arasındakı ünsiyyəti daha səmimi ünsiyyət kimi adlandırmaq olar. Ümumiyyətlə, yeniyetmə yaşında əks cinslə ünsiyyət həm başqa adamın təəsüratlarını, davranışını daha dərinədən başa düşməyə kömək edir, özünütəhlil və eyniləşdirmə apara bilmək qabiliyyətini inkişaf etdirir.

Şifahi avtoportret üsulu ilə (bu zaman yeniyetmələrə öz portretlərini təsvir etmək təklif olunur) ilə aparılan tədqiqatlar göstərir ki, yeniyetməlik yaşı dövründə eyni yaşlı qızlara nisbətən oğlanların özləri haqqındakı biliklərinin səviyyəsi aşağıdır. Oğlanlar özlərinin zahiri görkəmlərini kasad təsvir edirlər. Bəzi elementləri (alın, boyun və s.) ya qeyd etmir, ya da onların əsasən ölçüsü və rənginə görə xarakterizə edirlər. Sifətin, xüsusilə onun yuxarı hissəsinin təsvirində daha çox fərq nəzərə çarpır. Q.E.Əzimov öz tədqiqatlarında qeyd edir ki, "VIII sinifdə qızlara nisbətən oğlanlar özlərinin səs və nitq xüsusiyyətlərini daha geniş əks etdirirlər ki, bu da cinsi yetişmə dövründə onlar üçün səciyyəvi olan səsin mutasiyası, yəni dəyişilməsi ilə bağlıdır. Oğlanlardan fərqli olaraq, qızlar (11,1%) avtoportretlərdə zahiri görkəm elementləri ilə psixi xassələr arasındakı rabitəni nəzərə çarpdırırlar. Bütövlükdə zahiri görkəmi və ya onun ayrı-ayrı elementlərini qızlar avtoportretlərdə oğlanlara nisbətən daha çox qiymətləndirirlər (11,2%-2,9%)" [4, s.137].

Eyni yaşlı qızlara nisbətən oğlanların özləri haqqındakı biliklərinin səviyyə-cə aşağı olması qanunauyğun haldır. Oğlan və qızlarda özlərinin zahiri görkəmlərinin inikası sahəsindəki fərqlər müxtəlif amillərin təsiri altında əmələ gəlir. Qadınları öz bədənləri ilə maraqlanmağa rəğbətəndirməsi – cinsi mənsubiyyətin hələ kiçik yaşlarından başlayaraq geyim, saç saxlama forması, bəzəklə nəzərə çarpdırılması, qızlarla ünsiyyət zamanı görkəmin tez-tez qiymətləndirilməsi, qızların tərbiyəsi prosesində onlara zahiri görkəmə fikir vermək adətinin aşılması – bunların hamısı həmin amillər içərisində xüsusi yer tutur.

Yuxarıda apardığımız araşdırmalardan bu nəticəyə gəlmək olar ki, gender insanın sosial-bioloji xarakteristikasıdır və gender rolları cəmiyyətdə sosiallaşma nəticəsində formalaşır. Cinsi rolun mənimsənilməsi nəinki müəyyən tip davranışın, həm də şəxsiyyətin keyfiyyətlərinin və həyat tərzinin təsiri ilə baş verir. Gender sosiallaşmasının vacib şərti kimi uşağın nəinki öz cinsindən olan həmyaşıdlar qrupu, həm də əks cinsdən olan həmyaşıdlar qrupu ilə ünsiyyəti təşkil edir. Gender sosiallaşması şərtlərinin öyrənilməsi yeniyetmələrin həm kommunikativ səriştəliyini artırmaq sahəsində, həm də onların gələcək həyata hazırlanması və "qadın", "kişi" rollarını mənimsəməsində böyük rola malikdir.

Ədəbiyyat

1. Волкова А.И. Психология общения. Ростов-на Дону: 2007.
2. Пеан А.А. Психология подростка. М: 2004.
3. Eder D. and Hallinan M.T. Sex differences in childrens friendships. American Sociological. 1978.
4. Əzimov Q.E. Psixi inkişaf və tərbiyənin müasir problemləri. Bakı: 2004.
5. Бендас Т.В. Гендерная психология. СПб: 2007.
6. Əlizadə Ə.Ə. Uşaq və yeniyetmələrin cinsi tərbiyəsi. Bakı: 1986.

Summary

Gender Distinctions of Teenagers in communicative style

The article deals with the study of gender distinctions, manifesting themselves in the process of communication among teenagers. The author of the article has made attempts to study the verbal and non-verbal signals, showing themselves in the spontaneous speeches of teenagers of different genders. Moreover, the features of communication style of both girls and boys have been widely investigated. The author of the article has come to the conclusion that boys' communication is more active, objective, and has got competitive spirit, whereas during the communication girls express their feelings more freely and completely.

Резюме

Гендерные различия в стиле общения подростков

Статья посвящена изучению гендерных различий в процессе общения подростков. В статье автор рассматривает существующие различия в спонтанном речевом поведении и восприятии вербальных и невербальных сигналов у подростков разного пола. Автором подробно проанализированы стили общения, характеризующие подростков-мальчиков и девочек. Автор приходит в выводу о том, что общение мальчиков носит предметный, активный характер, в то же время девочки более свободно выражают свои чувства и эмоции в ситуации общения.